

ALGUNES HIPÒTESIS SOBRE L'ECONOMIA AGRÀRIA DEL JUZ' DE JIJNŪ-BYTRA A MAYŪRQA, SEGONS LA TOPONÍMIA ÀRAB I BERBER

ÀNGEL POVEDA
Universitat d'Alacant

El juz' de Jijnū-Bytra presenta unes característiques específiques que el fan particularment atractiu en el conjunt dels *ajzā'* de Mayūrqa.

Del *Llibre del Repartiment*¹ es desprèn que aquest juz' era, juntament amb el de Aḥwāz al-Madīna, el més densament conreat de tota l'illa, amb 187 explotacions agràries que representen 1.190,38 jovades (13.522,72 ha.)². Considerant l'extensió del juz' en 22.172 ha. (actuals municipis de Sineu, Lloret, Sant Joan, Petra i Vilafranca)³, el percentatge obtingut és del 61 % de la terra conreada (*ma'mūra*), proporció que ultrapassa amb el cent per cent la mitjana calculada per a tota l'illa que és aproximadament del 30 %⁴.

Pel que fa als tipus d'explotació, els rafals són més abundants que les alqueries⁵: són registrats al *Repartiment* 106 rafals (56,7 % de les explotacions), 78 alqueries (41,7 %) i d'altres tres (1,60 %) amb classificació diferent. S'observa, doncs, que mentre a Mayūrqa l'alqueria és clarament preponderant⁶, a Jijnū-Bytra és el rafal; especificitat que comparteix amb Aḥwāz al-Madīna però que, en funció de les condicions tan diferents a ambdós casos, no es pot cercar una explicació comuna.

Els rafals d'aquest juz' s'agrupen majoritàriament entre les 4 i 6 jovades

¹ P. de Bofarull, *Repartimiento de Mallorca, Valencia y Cerdeña*, «Colección de Documentos Inéditos de la Corona de Aragón», XI, n.º 4, 1856, edic. anastática, Bellaterra, 1975. J. Busquets, «El códice latinoaràbig del Repartimiento de Mallorca (Parte latina)», *Bulleti de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XXX, 1947-1952, pp. 6-55. Part àrab a: *Homenaje a Millàs Vallicrosa*, Vol. I, Barcelona, pp. 243-295. R. Soto, *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Conselleria d'Educació i Cultura de les Illes Balears, 1984.

² Una jovada equival a 11,26 ha. i suposa la quantitat de terreny que poden llaurar un parell de bous en un dia. Es tracta, doncs, d'una mida de terra de conreu.

³ R. Soto, *Assaig de reconstrucció d'alguns ajzā', alqueries i rafals de Mayūrqa segons els Protocols catalans de l'Escrivania de Cartes Reials de Ciutat (1232-1276) i els Llibres del Repartiment*, Tesi de Llicenciatura, inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1978, I, p. 118.

⁴ R. Soto, *Op. Cit.*, II, p. 280.

⁵ «En Mayūrqa, al igual que en Valencia, las alquerías suelen ser más grandes. Las primeras tienen una dimensión media de 7,37 "jovades" (83,72 ha.), dimensión muy importante si tenemos en cuenta que se trata sólo de terreno cultivable y que estamos en un espacio insular; y muy importante en relación con las unidades de explotación feudales que no deben confundirse con la propiedad eminente de la tierra de los señores feudales que, por supuesto, puede ser y es mucho mayor.

Los rahales, por su parte, alcanzan una dimensión media de 4,33 "jovades" (49,02 ha.). Las alquerías son pues tres jovades más grandes que los rahales en cuanto a las dimensiones medias». A. Poveda, «Introducción al estudio de la toponimia árabe-musulmana de Mayūrqa, según la documentación de los archivos de la Ciutat de Mallorca (1232-1276)», *Awraq*, III, 1980, pp. 75-101.

⁶ R. Soto, «Quan Mallorca era Mayūrqa», *L'Avenç*, 16, maig 1979, pp. 25-33, p. 26 i A. Poveda, «Introducción...», p. 96.

(interval a què correspon tanmateix la mitjana per a Mayūrqa: 4,33 jovades), si bé són abundants els situats entre les 6 i les 8 jovades, havent-n'hi fins i tot alguns que ultrapassen les 12 jovades. Això ve a situar la dimensió mitjana dels rafals de Jijnū-Bytra una mica per sobre del conjunt d'aquestes explotacions mayūrquines.

També es troba en aquest espai un alt percentatge de topònims en *Beni*⁷ o clànics (27,17 %), ocupant el segon lloc després del veí *juz'* de Yartān (42,4 %), situat al nord-est de Jijnū-Bytra i que es correspon amb els actuals municipis d'Artà, Son Servera i Capdepera.

A aquest percentatge contribueixen lleugerament més les alqueries que els rafals: 24,36 % de rafals en *Beni* en front de 29,24 % d'alqueries, relació que també es manté si considerem l'espai ocupat per les explotacions en *Beni*: 26,19 % rafals i 29,75 % alqueries. Això vol dir que, malgrat la preponderància dels rafals i l'existència de rafals clànics a Jijnū-Bytra, les alqueries en *Beni* configuren el tipus mitjà d'explotació a tota l'illa⁸.

De la toponímia procedent del *Repartiment*, s'han pogut desvetllar, fins ara, sis segments tribals berbers establerts a aquesta part de Mayūrqa:

- Banū Gafūl (Gumāra)⁹.

Topònims: «Alqueria benigaful», 8 jovades.

«Rahal benigaful xica l(e) zaguera», 3 jovades.

- Hawwāra¹⁰.

Topònim: «Rahal benilhaueri (alhaweri)», 5 jovades.

- Malīla¹¹.

Topònim: «Alqueria Malilla», 8 jovades.

- Banū Wagmar (Bargawāta)¹².

Topònims: «Rahal Huacner almagzan», 5 jovades.

- Banū Zūrāg (Zanāta)¹³.

Topònims: «Rahal abenizarrag arraya», 5 jovades.

«Rahal abenizarragx almagzen», 6 jovades.

- Banū Tarīf (Mašmuda)¹⁴.

Topònims: «Rahal benitaref», 9 jovades^{14 bis}.

D'aquestes explotacions amb nom tribal, s'han de destacar les dues parelles qualificades pels termes *makhzan* i *ra'iyya*, a les quals s'ha d'afegir una altra igualment qualificada però no tribal, que també es troba a Jijnū-Bytra: «Rahal Carrucs arraya azagari», 6 jovades i «Rahal Carrux almacén», 7 jovades¹⁵.

⁷ A. Poveda, *Op. Cit.*, pp. 82-96.

⁸ A. Poveda, *Op. Cit.*, p. 95.

⁹ M. Barceló, «De toponímia tribal i clànica berber a les Illes Orientals d'al-Àndalus», *VII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, 2, Palma de Mallorca, 1982, pp. 42-46 i «Notes berbers i saharianes entorn del *Sharq al-Àndalus*», inèdit. Treball presentat a la *Table ronde de toponimie et archéologie d'al-Àndalus*, Casa de Velázquez, Madrid, 12-14 de desembre de 1983, p. 2 del ms.

¹⁰ A. Poveda, «Introducción...», pp. 79-80.

¹¹ A. Poveda, *Op. Cit.*, p. 80.

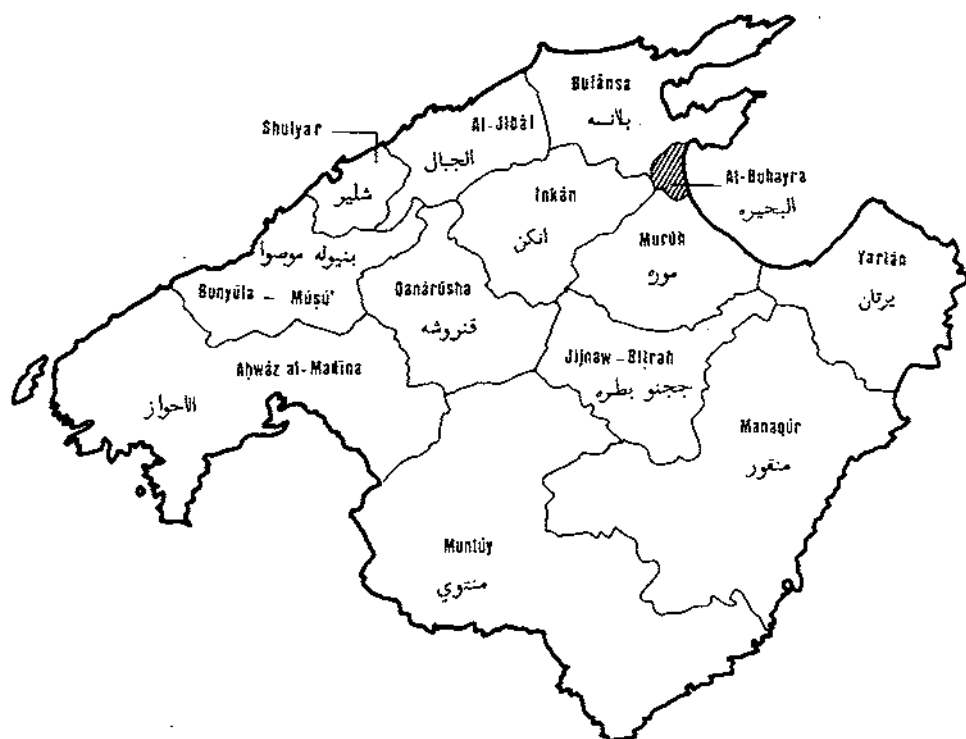
¹² M. Barceló, «De toponímia...», p. 43 i «A Mayūrqa grups *makhzan* i *ra'iyya*» a *Sobre Mayūrqa*, Palma de Mallorca, 1984, pp. 121-127.

¹³ M. Barceló, *Op. Cit.*, p. 42 i *Op. Cit.*, p. 123.

¹⁴ M. Barceló, «De toponímia...», p. 44.

^{14 bis} Encara existeix Binitaref Vell i Binitaref, a l'oest de la vila de Sineu.

¹⁵ M. Barceló, «A Mayūrqa...», p. 123 i A. Poveda, «Introducción...», pp. 98-99 i «Notícies sobre assentaments d'emigrants del *Thagr al-a'lá* (Marca Superior) a Mayūrqa», *Instituto de Estudios Alicantinos*, 37, 1982, pp. 43-51, p. 46.

Els ajzā' de Mayūrqa, segons Miquel Barceló.

M. Barceló considera que aquesta divisió *makhzan-ra'iyya*, que afecta «a un mateix agrupament social, identificat pel mateix nom i territorialment contigu», fa referència a «una sola comunitat que organitza el seu propi treball social i la seva pròpia distribució. Una sola comunitat agrícola, doncs, però amb una desigual relació fiscal amb el "makhzan"¹⁶ que vindria expressada, des del "makhzan" precisament, per l'oposició "makhzan-ra'iyya"¹⁷.

Per altra banda, i segons ha pogut establir M. Barceló, Byṭra era el nom d'una de les dues tribus (*qabā'il*) de què formaven part els habitants de Kawkaw (l'actual Gao), important ciutat comercial, als marges del Niger, de l'antic Imperi de Mālī. L'altra tribu rebia el nom de Yartān que és idèntic al del *juz'* mayūr-qui situat al costat nord-est de Jijnū-Byṭra¹⁸. Així mateix Jijnū tindria el seu origen en el mot berber *ignāwen* (pl. *agnaw*) «que originàriament significa mul i per referència al color designa als "sūdān" (negres)»¹⁹.

Es tracta, doncs, d'establiments de grups negres procedents de Kawkaw amb prou importància quantitativa i/o qualitativa com per a donar nom a dos dels dotze *ajzā'* en què es dividia, administrativament, l'illa²⁰.

També a la narració de la croada pisana contra Mayūrqa (507/1113-1114)²¹ es parla de nombrosos negres, i a la documentació generada durant els anys posteriors a la conquesta catalana²², apareixen vendes d'esclaus negres i embrunits²³. A Mayūrqa en coneixem també la seva existència mitjançant les llistes d'esclaus venuts com a conseqüència de la conquesta de l'illa per Alfons III (686/1287)²⁴.

Un altre dels assentaments importants, que ha estat possible fonamentar a partir de la toponímia, és el d'emigrants de *al-thagr al-a'lā* (frontera o Marca Superior). El 14 de setembre de 1120 (514-515), el *qa'id* de Lārida (Lleida) Ibn Hilāl va signar un tractat de rendició²⁵ amb Ramon Berenguer III, pel qual, i a canvi de les concessions territorials fetes per Ibn Hilāl entre el Cinca i Tortosa, aquest és autoritzat a embarcar cap a Mayūrqa amb 200 cavallers «*inter christianos et sarracenos*»²⁶.

Al *Repertiment* trobem set topònims que es caracteritzen per estar formats per derivats de la paraula àrab *thagr* (frontera) que es refereix, sens dubte, al *thagr al-a'lā*. Quatre d'aquests són al *juz'* de Jijnū-Byṭra:

¹⁶ Poder central resident a Madīna Mayūrqa.

¹⁷ M. Barceló, «A Mayūrqa...», p. 124.

¹⁸ M. Barceló, «Notes berbers is saharianes en torn del *sharq* al-Àndalus», pp. 9-11 del ms.

¹⁹ M. Barceló, *Op. Cit.*, pp. 13-14.

²⁰ M. Barceló, *Op. Cit.*, pp. 9-11 i 13-14.

²¹ *Liber Maiolichinius. De gestis Pisanorum illustribus*, ed. per C. Calisse, Roma, 1904, p. 66, vv. 1647-1649.

²² *Escrivania de Lletres Reials* de l'Arxiu Històric de Mallorca.

²³ R. Soto, «El primer tràfic esclavista a Mallorca», *L'Avenç*, 35, pp. 60-65.

²⁴ M. Barceló, «Notes berbers...», pp. 12-13 del ms. Aurèlia Jené ha preparat una Memòria de Llicenciatura sobre la conquesta catalana del 1287.

²⁵ J. de Villanueva, *Viaje literario*, XVI, Madrid, 1851, pp. 159-160, doc. I. Sobre aquest document veure també: P. Piferrer i J. M. Quadrado, *Islas Baleares*, Barcelona, 1888, 1.ª reed., Palma de Mallorca, 1969, pp. 30 i 261-262; P. Bonnassie, *La Catalogne du X siècle à la fin du XI siècle*, II, Toulouse, 1976, p. 870; S. Sobrequés, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1970, pp. 184 i 210.

²⁶ M. Barceló, feu esment ja d'aquesta correlació a «Expedicions militar i projectes d'atac contra les Illes Orientals d'al-Àndalus (*al-jazā'ir al-sharqiyya li-l-Andalus*) abans de la conquesta catalana (1229)», *Estudi General*, I, Vol. I, Girona, 1981, pp. 99-107 i A. Poveda, «Notícies...», p. 44.

- «Rahal Carrucx arraya azagari», 6 jovades (que forma parella amb el «Rahal Carrux almacen de 7 jovades, ja esmentat»²⁷).
- «Rahal Azagari», 5 jovades.
- «Rahal Montagut azagari o athagari», 8 jovades.
- «Rahal Benuzarp atagari», 8 jovades²⁸.

Tots són rafals amb dimensions compreses entre les 5 i les 8 jovades, que ultrapassen la mitjana (4,33 jovades) dels rafals de Mayūrqa. Els rafals «Benuzarp atagari» i «Montagut azagari» tenen una extensió quasi doble d'aquesta mitjana. Són, doncs, rafals excepcionalment grans dintre el conjunt dels rafals de Mayūrqa, superant fins i tot la mitjana per a les alqueries (7,37 jovades) en el cas de «Benuzarp» i «Montagut»²⁹.

El poder polític i administratiu va fer unes concessions molt generoses als nous vinguts, tant per les dimensions de les explotacions com per la seva ubicació a una de les zones planes i fèrtils de l'illa.

També s'ha trobat a la part de Bytra el topònim «Alqueria alinzel» de 12 jovades³⁰, l'etimologia del qual és *al-inzāl*, és a dir: concessió o territori de tal persona o grup familiar, que bé podria ésser d'època almoràvit³¹.

A més, «Montagut»³² és identificable amb el «Monte accuto» del document, cosa que referma la hipòtesi que els tagarins trobats a la toponímia de Mayūrqa tenen el seu origen en l'arribada a l'illa d'aquests cavallers musulmans i cristians esmentats al conveni³³.

D'altra part, el document de l'any 514-515/1120 ens permet constatar la data d'origen dels rafals «Carrucx arraya» i «almacen» i, per tant, d'aquesta relació fiscal imposada pel poder resident a Madīna Mayūrqa, si més no, en aquest cas³⁴.

Tota aquesta informació toponímica ens desvetlla la importància econòmica i social que degué tenir aquest *juz'* i l'interès, per part del *makhzan*, d'aprofitar fiscalment part de la seva riquesa.

Però la riquesa de Jijnū-Bytra no es deu als conreus d'horta, ja que la documentació catalana del segle XIII és particularment pobra en esments de reguiu per aquesta zona³⁵. Tan sols quatre noms d'explotacions són derivats del terme àrab *'ayn* (font), una altra ho és d'*al-hama* (la font termal) i encara una altra porta el nom de «Barcat Maria» (*birka* Maria = alberca Maria). Cal apuntar la

²⁷ Els rafals «carrucx» són segurament l'actual Carrutx(a), a l'oest de Sant Joan i a la vora de la carretera d'Algaida.

²⁸ A. Poveda, «Repertori de toponímia àrabo-musulmana de Mayūrqa segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1300)», *Fontes Rerum Balearium*, Vol. III (1979-80), Fundación Bartolomé March, Palma de Mallorca, 1980, pp. 81-119, pp. 107, 97, 113 i 105, respectivament.

²⁹ A. Poveda, «Notícies...», p. 47.

³⁰ A. Poveda, «Repertori...», p. 92. Al sud de Sant Martí, a la vora de la carretera de Vilafranca a Felanitx es troba el topònim «L'Enzell».

³¹ P. Chalmeta, «Concesiones territoriales en el-Àndalus (hasta la llegada de los almorávides)», *Cuadernos de Historia*, t. VI, Instituto Gerónimo Zurita, Madrid, 1975, pp. 84-86.

³² Aquest rafal és probablement l'actual «Montagut» situat just al costat de Sant Joan, a l'est de la vila.

³³ A. Poveda, «Notícies...», p. 50.

³⁴ M. Barceló, «A Mayūrqa...», p. 124 i A. Poveda, «Notícies...», p. 49.

³⁵ R. Soto, «Assaig de reconstrucció...», II, p. 181.

³⁶ A. Poveda, «Aigües i corrents d'aigua a la toponímia de Mayūrca segons el *Llibre del Repartiment*», *VII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, 2, Palma de Mallorca, pp. 50 i 52.

possibilitat que 'ayn, segons P. Pascon³⁷ ha pogut establir per a Marrākush, sigui l'equivalent de *Khattara* que és la versió marroquí dels *qanāt/s*³⁸. Això suposaria l'existència al *juz'* d'una certa infraestructura hidràulica per aprofitar millor l'escassa pluja que cau a aquesta part de l'illa.

Tampoc, pel que sembla, no és una zona d'intensa dedicació bladera. De l'estudi dut a terme per R. Soto sobre les vendes de drets reials del blat, es desprèn que, si bé el paper de Sineu i Petra és important, queda prou enrera en comparació a la regió de Felanitx, Campos i Porreres³⁹.

Una de les activitats econòmiques mayūrquines, de què tenim notícies mitjançant els escrits dels autors àrabs, és la ramaderia. Ibn Hawqal, geògraf i explorador que va visitar al-Àndalus a mitjans segle X, ens diu que a Mayūrqa «*la crianza de mulos no tiene su igual en ninguna parte, ni incluso en los países reputados como centros de crianza de mulos (...). Sus animales son en efecto gordos, bien formados y de buena raza: la mayor parte de estas bestias de hermosa apariencia y de gran estatura que se venden a un alto precio son originarias de Mallorca*»⁴⁰. Segons aquest autor, un mul de Mayūrqa, transportat en vaixells especialment consignats, podria valer a Orient fins a 150-200 *dīnār/s*, malgrat que el seu preu d'origen fou baix a causa de l'abundància de pastures⁴¹.

Ibn al-Khatīb⁴² al seu report sobre l'ocupació de les Illes Orientals d'al-Àndalus per al-Mujāhid b. 'Abd Allāh al-'Āmiri de Dānya el 405-406/1014-1015⁴³, explica com al-Mujāhid, amb la intenció de dominar els grans personatges i notables de l'illa, arriba fins i tot «*a posar dins tanques (hazzara) les seves egües de raça que eren la base de la seva riquesa; va fer un registre d'aquestes (egües) amb les seves característiques i quan qualcuna d'elles feia un poltre, aquest era registrat amb les seves senyes a nom del seu amo, el qual era obligat a criar l'animal i a ocupar-se'n fins que pogués ser cavalcats; llavors era confiscat i l'amo rebia a canvi 5 "danānir darahim"; mai no va augmentar aquesta (quantitat)*»⁴⁴. Es tracta, doncs, d'un atac directe per part del nou poder polític als fonaments econòmics dels «notables i grans personatges» per mitjà del control de la producció i comercialització de les egües i poltres.

També al-Zuhri (mort entre el 549/1154 i 556/1161) escriu que a Mayūrqa «*la major part del seu bestiar és constituïda per ovelles, però en canvi les cabres són poc nombroses. Tenen molt de bous i vaques, cavalls i muls*»⁴⁵.

³⁷ P. Pascon, *Le Houz de Marrakech*, 2 ts., Rabat, 1977, pp. 374-375 i n. 8.

³⁸ Les *qanāt/s* són una tècnica de caràcter miner consistent en l'explotació de les capes d'aigües subterrànies mitjançant galeries de drenatge. Veure H. Goblot, *Les qanāts. Unes techniques d'acquisition de l'eau*, Paris-La Haye, 1979, p. 27; J. Oliver, *Historia del nombre «Madrid»*, Madrid, 1959, p. 81; M. Barceló, «Qanāt(s) a al-Àndalus», *Documents d'Anàlisi Geogràfica* (Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra), 1983, pp. 3-22; A. Poveda, «Aigües...», pp. 51-52.

³⁹ R. Soto, «Assaig de reconstrucció...», II, p. 181.

⁴⁰ *Configuración del mundo (Fragmentos alusivos al Magreb y España)*, trad. M.ª J. Romani Suay, València, 1971, p. 67.

⁴¹ Ibn Hawqal, *Op. Cit.*, p. 67.

⁴² Abū 'Abd 'Allāh Muhammad b. Sa'īd b. al-Khatīb, *Kitāb 'a'mal al-'alam*. Beirut, 1956, p. 218; M. Barceló, «Un text sobre Mayūrqa i un altre sobre Yābisa», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 37, Palma de Mallorca, 1980, pp. 643-647.

⁴³ G. Rosselló, *L'Islam a les Illes Balears*, Palma de Mallorca, 1968, pp. 35-47.

⁴⁴ M. Barceló, «Un text...», p. 55.

⁴⁵ M. Barceló, «Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'al-Zuhri», *Recerques*, 8, 1978, pp. 27-49, Apèndix 1, p. 46.

I encara, Al-shaqundī (mort el 631/1232)⁴⁶ descriu així l'illa de Maḡurqa: «(...) és una de les terres de Déu més poblades i amb més abundoses messes, provisions i bestiar (...)».

Del cuir i les sabates mayūrquines també tenim notícies: Ibn al-Faradī (399/1008)⁴⁷, referint-se a un pietós faquí andalusí, diu que aquest, a partir dels temps caòtics de la *fitna*, «només utilitzà sabates de pell de Maḡurqa». I a una llista de productes mallorquins d'abans del 1229 que arriben a les terres de Flandes, es pot trobar «*alun, et ris, cuir, figues qui croissent au pais*»⁴⁸.

El conjunt d'informació textual sobre Maḡurqa ve a coincidir en l'alt valor econòmic del ramat, essent una activitat remarcable a qualsevol descripció de l'illa.

Potser, es podria postular, que el pes social i l'activitat econòmica del *juz'* de Jijnū-Bytra estigués en part fonamentada en la ramaderia i particularment en la cria de cavalls i muls, atès que els conreus irrigats són inexistents i que la producció de blat tampoc no és especialment significativa a la documentació catalana.

Aquest *juz'* estava situat a una planura d'entre 100 i 200 m. d'altitud, amb 16-17° C de temperatura mitjana i amb 500-600 mm. de precipitacions mitjanes anuals. Els sòls són terrosos calcaris i relictos de terra rossa amb zones de perfil poc desenvolupat.

Pel que fa a la vegetació, actualment és un espai de conreus i erms, amb zones de garriga on predomina l'associació *oleo-ceratonion* en diversos estats de degradació fins a *rosmarinoericion*^{48 bis}. A la part nord-est de l'actual municipi de Petra la vegetació era, i encara perdura, si bé degradada, el *oleo-ceratonion*, és a dir l'olivera i el garrofer silvestres que permetria, en el cas del garrofer, les pastures de cavalls i muls.

Precisament és a la zona de Bytra on menys explotacions es registren al *Repartiment*, tan sols 66 (35 %) de les 187 per al conjunt Jijnū-Bytra, i on les alqueries arriben a representar el 45 % del total de les explotacions. Açò vol dir, segurament, més espais dedicats a pastures i explotacions més grans⁴⁹.

Dels grups tribals abans al·ludits que s'han trobat a Jijnū-Bytra, alguns tenen relació amb l'activitat ramadera i la cerealicultura.

Els Banū Wagmar, que al-Brakrī⁵⁰ esmenta entre les tributs Bargawāta, tenen el seu lloc d'origen a les planes atlàntiques de Marroc, dedicant-se, fonamentalment, a la producció i exportació de cereals, ramat, llana i cuir⁵¹. A la primera meitat del segle XI practicaven un tràfec actiu, sobretot amb al-Andalus, exportant pels ports de Salé i de Fédala blat, esclaus, mel, sucre, pells del sud, moltons de les planes atlàntiques i cavalls del Rif⁵².

⁴⁶ *Risāla fi faḍl al-Andalus*, trad. E. García Gómez, Madrid, 1934; G. Rosselló, *L'Islam...*, p. 114.

⁴⁷ *Kitāb Bugyat al-Multamis*, ed. Codera, Madrid-Saragossa, 1891, vol. VIII, p. 192; G. Rosselló, *L'Islam...*, p. 115.

⁴⁸ J. Duplessy, «La circulation de monnaies arabes en Europe Occidentale du VIIe au XIIIe siècle», *Revue Numismatique*, 5eme série, XVIII, 1956, pp. 158-159, n. 99; M. Barceló, «Alguns problemes...», *Apèndix*, 2, pp. 48-49.

^{48 bis} *Atlas de les Illes Balears*, Barcelona, 1979.

⁴⁹ A Bytra, moltes alqueries ultrapassen les deu jovades i els rafals, les cinc.

⁵⁰ *Kitāb al-Magrib fi dhikr bilād Ifriqiya wa-l-Magrib*, ed. i trad. de M.G. de Slane, reed. Paris, 1965, p. 141 (text àrab) i 270 (trad.); *Vid. Supra*, n. 12.

⁵¹ A Laroui, *L'histoire de Maghreb*, Paris, 1976, vol. I, p. 113.

⁵² A. Loroui, *Op. Cit.*, p. 130.

Els Banū Gafūl, que formaven part dels Gamāra o estaven vinculats amb aquest grup⁵³, ocupaven la regió situada al sud de Titāwān (Tetuà), a les muntanyes del Rif, i eren veïns dels Bargawāta per al part atlàntica⁵⁴. A aquesta regió es criaven els apreciats cavalls objecte d'exportació. No massa lluny, a la part de Tanja, estava el *qasr* ocupat pel clan del Banū Tarif identificat amb el territori de la tribu Mašmūda⁵⁵.

Se sap també que els cavalls i carros, procedents dels pobles del mar, s'havien introduït a la zona sud de Mauritània entre el segle XIII a.J.C. i el començament de la nostra era, fins al bucle del Níger; i les pintures de carros líbics estudiades per R. Mauny⁵⁶, es presenten en dos grans eixos, un dels quals va de Fezzan fins a Kawkaw (Gao). L'opinió de T. Lewicki⁵⁷, es presenten en dos grans eixos, un dels quals va de Fezzan fins a Kawkaw (Gao). L'opinió de T. Lewicki⁵⁷ és que probablement va ser amb els carros com va arribar, a l'Àfrica Occidental, el cavall de la raça «barbe» que donaria naixement, al Sudan Occidental, al cavall de Hodh, de Sahel, de Banamba i de Djerna.

Ibn Baṭuṭa, viatger marroquí mort el 779/1377, que va fer una llarga estada de nou mesos a Mālī, capital del rei de Sūdān, assegura que allà els guerrers es reparteixen entre infants i cavallers. I amb motiu del seu desplaçament a la gran ciutat de Kawkaw⁵⁸, comenta el preu elevat a què arriben els cavalls en aquesta regió⁵⁹.

Les dades exposades fins ací, crec que fan possible argumentar la hipòtesi que l'economia agrària de Jijnū-Byṭra estigués estructurada en base a la cerealicultura i la ramaderia. L'ordi i el forment⁶⁰, documentats al segle XIII⁶¹ serien els conreus fonamentals, però també es pot pensar en d'altre cereals com el mill, suport alimentari dels pobles sūdān⁶² i que modernament s'ha adaptat amb facilitat als països europeus. Així mateix és molt possible que es conreessin lleguminoses⁶³, faves, cigrons i fesols, en rotació i/o combinació amb els cereals⁶⁴. Tot açò donaria una explicació plausible a la gran densitat de conreus d'aquest *juz'*

⁵³ Vid. *Supra* n. 9.

⁵⁴ Ibn Jaldūn, *Kitāb al 'Ibar*, trad. M.G. de Slane, *Histoire des Bèrèbers et des dynasties musulmanes a l'Afrique septentrional*, 4 vols., Paris, 1968-69, II, p. 134.

⁵⁵ Vid. *Supra* n. 14.

⁵⁶ *Tableau Géographique de l'Ouest Africain au Moyen Age d'après les source écrites, la tradition et l'archéologie*. IFAN, Dakar, 1961, pp. 283 i 389.

⁵⁷ «Sur le titre Libyco-berbère des souverains des mandingues: mansa» a *Etudes maghrébines et soudanaises*. II, Varsovie, 1983, p. 34.

⁵⁸ Sobre aquesta ciutat diu l'autor que és «una de las mejores, mayores y bien abastecidas del país de los negros. Disponen allá de arroz abundante, leche agria, gallinas y peces. así como de la variedad de pepino llamado "ināni" que no tiene precio», Ibn Baṭṭūta, *Rihla (A través del Islam)*, ed. i trad. S. Fanjul i F. Arbós, Madrid, 1981, pp. 788-789.

⁵⁹ Ibn Baṭṭūta, *Op. Cit.*, pp. 777 i 784.

⁶⁰ M. Barceló; «Alguns problemes...», pp. 42-43.

⁶¹ R. Soto, «Assaig de reconstrucció...», II, pp. 208-219.

⁶² Ibn Baṭṭūta esmenta repetidament el mill com a cereal principal de la dieta dels negres de Mālī, *Rihla*, pp. 766-785.

⁶³ E. Lèvi-Provençal, *Espanya musulmana*, t. V de la *Historia de Espanya* dirigit per R. Menéndez Pidal, Madrid, 1973, p. 153. Als *sūq/s* andalusins es venien llegums abundantment. Veure P. Chalmeta, *El señor del zoco en Espanya*, Madrid, 1973, pp. 214 i 469.

⁶⁴ Al-Zuhri diu que a Mayūrqa tenen «molt de bous i vaques», veure *supra* p. 6 i n. 45. Per altra part, aquesta és l'associació tradicional de conreus a les planures atlàntiques de Marroc, H. Isnard, *El Mogreb*, Barcelona, 1979, p. 226.

Però a més a més, l'activitat ramadera podria ser el complement adequat si es té en compte l'intens aprofitament de les terres de secà, cosa que suposa l'utilització, igualment intensa, de força de treball animal i l'ús d'adobs. A les bèsties se'ls ha d'assegurar el menjar dedicant part de la terra a productes aptes per a la seva alimentació, al marge de les pastures i la rostollada. D'aquesta manera, a la part de Jijnū, on es troben el 65 % de les explotacions del *juz'*, serien particularment abundants els bous i vaques dedicats a llaurar la terra, al transport i a la producció de carn, llet i pell⁶⁵.

Pel que fa a la cria i exportació de cavalls i muls, que no seria exclusiva d'aquest *juz'*, M. Barceló ja assenyalava el seu caràcter de «*riquesa privada, però segurament d'ordre tribal*». Grups tribals, que com en el cas de Jijnū-Bytra, ocuparien «*espais socials molt precisos*»⁶⁶ en oposició al poder polític centralitzat. El manteniment del *juz'* (pl. *ajzā'*)⁶⁷ com a unitat administrativa fins a l'arribada dels catalans quedaria així plenament fonamentat en funció de la importància del ramat dins el conjunt econòmic de l'illa⁶⁸.

Probablement fou a la part de Bytra, menys conreada i per tant amb explotacions més disperses i espais més grans i convenients per pastures —com la zona nord-est, amb garrofers silvestres— on es donaria la cria d'egües de raça l'alimentació de les quals podria estar reforçada amb cereals forratgers produïts als rafals i alqueries. Recordem que al-Mujāhid manà posar les egües dins tanques.

L'aigua per als animals estaria també assegurada mitjançant les *'ayn/s* (fonts) o eventualment les *khejtara/s* o els *qanāt/s* revelats per la toponímia.

Per altra banda, el major nombre de rafals front al d'alqueries sembla obeir a l'intens aprofitament productiu de la terra que comporta la seva parcel·lació en unitats més petites de conreu. A Jijnū-Bytra no sembla que es doni una distinció entre rafals i alqueries com a resultats de formes diferents d'ocupació social de l'espai productiu, ja que així es pot interpretar l'existència d'un 24,36 % de rafals clànics, i que set dels nous topònims tribals siguen igualment rafals. No obstant això, no exclou la possibilitat que es donés una certa especialització econòmica i/o social entre alqueries i rafals.

⁶⁵ Ibn Battūta també esmenta la carn, la llet i la llet agra de vaca com a part fonamental de l'alimentació dels negres de Māli, *Rihla*, pp. 766-785.

⁶⁶ «Un text sobre Mayūrqa...», pp. 55-56.

⁶⁷ El *juz'* «és a Orient, una zona habitada per membres tribals i generalment dedicada a pastures. A al-Àndalus tindria un sentit no gaire diferent. El *juz'*, doncs, hauria de designar terres comunals i consegüentment lliures dels impostos específicament musulmans (*zakāt* i *'ushr*)», M. Barceló, «Sobre la divisió administrativa de Mayūrqa», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 39, Palma de Mallorca, 1978, pp. 238-245, p. 243.

⁶⁸ Fet que no exclou l'extensió a les regions aptes de Mayūrqa de l'agricultura irrigada, i conreus com el cotó o l'arròs en grans unitats de producció. M. Barceló, «Alguns problemes...» i R. Soto, «Quan Mallorca...», pp. 25-33.